

The nature and role of spirituality in modern Islamic civilization from the point of view of Ayatollah Khamenei

Seyed Hadi Mousavi *

Received on: 03/04/2023

Seyed Ahmadreza Shahrokhi **

Accepted on: 29/08/2023

Nasibeh ghodsifar ***

Abstract

Purpose: One of the very key concepts in the definition of modern Islamic civilization is the concept of "spirituality". In this article, our main problem is to investigate the intrinsic and essential components of spirituality in the modern Islamic civilization and the abundance of spirituality in the modern civilization and the guiding place of spirituality in this civilization from the perspective of Ayatollah Khamenei's thoughts. Our purpose in this research is to provide a deep understanding of the concept of Islamic spirituality and to assess the aspects of the influence of spirituality in the foundation, evolution and progress and realization of the new Islamic civilization in the thought of Ayatollah Khamenei.

Methodology: In this article, the analytical descriptive method is used, relying on library sources. In the analytical descriptive method, first of all, the issues and topics of the article are tried from the perspective of Ayatollah Khamenei by following and studying throughout his works and statements, focusing on the two concepts of "spirituality" and "new Islamic civilization" with three characteristics of conceptual system, deep description and systematic view. , be explained, and in the next step, based on deep and clear explanations and descriptions of the research subjects, we will analyze their different aspects, layers and levels in a logical, chain-wise, systematic and ijtehad way.

* Ph.D student of Islamic Theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Qom, Qom, Iran. (Corresponding Author).

Seyed.hadi63@gmail.com

 0000-0001-5192-0200

** Assistant Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Qom, Qom, Iran.

S.ahmadreza.shahrokhi@gmail.com

 0009-0002-0749-9337

*** Ph.D student of Emamieh Theology, University of Quran and Hadith, Qom, Iran.

nasibeh400@gmail.com

 0009-0005-3416-8949

Findings: 1. From the point of view of Ayatollah Khamenei, Islamic spirituality in such a way that the type of spirituality includes faith and knowledge of the unseen, obedience and actions based on the Sharia, and finally being adorned with moral virtues. In other words, the subject of Islamic spirituality, "spiritual intellect", "spiritual soul" and "spiritual verb".

2. A brief summary of the concept of new Islamic civilization being full of spirituality from Ayatollah Khamenei's point of view is that according to what forms the interior of Islamic spirituality, new civilization is a spiritual and divine civilization that is full of collective spiritual rationality, which is a sign of its expansion. Belief in the unseen and worldview is clear, full of meaning and divine, and the prominent feature of this faith is awareness, commitment, responsibility, and continuous reproduction. In the context of this spiritual rationality and the commitment and fertility of everyone's faith, humans become possessed of a spiritual soul and soul, the obvious effect of which is the existence and abundance and predominance of moral virtues in the modern Islamic civilization, and the scarcity, weakness, and lack of governance of vices, impurities, and rebellions.

3. The first aspect of the role of Islamic spirituality in shaping the new Islamic civilization is the foundational and infrastructure-building aspect, in the sense that Muslims can once again realize great ideals such as the new Islamic civilization. And make their actions real in their intellect, soul and action.

Another effective aspect of spirituality for Islamic civilization is that spirituality, just as it is a source of soul, purpose and identity for humans, it also gives meaning, identity and purpose to society and modern civilization.

Another aspect of spirituality guidance for the modern Islamic civilization is mainly due to the spiritual view and knowledge of the world and man, and it provides the theoretical and worldview infrastructure of the modern Islamic civilization.

The other aspect of guiding spirituality for the new Islamic civilization is to ensure the inner endurance of man and to fight against the internal factors that weaken this endurance inside and outside of man in order to realize the new Islamic civilization as well as its effective survival and continuity.

Another effect of Islamic spirituality in modern Islamic civilization is that it prevents believers from being influenced by enemies' obsessions and following sensual desires as the causes of weakening perseverance in the direct path of Islamic civilization and deviation from it.

Conclusion: According to Ayatollah Khamenei, Islamic spirituality is faith in the unseen, the inner purity of man in the light of the unseen, and submission and servitude to the unseen. The concept of modern Islamic civilization being full of spirituality also refers to the existence of conscious faith and the rule of virtues and the centrality of divine worship throughout modern Islamic civilization. The effective and guiding aspects of Islamic spirituality for the new Islamic civilization are the six aspects of grounding, identity-building, knowledge-giving, strength and endurance-giving, immunity-building and speeding-up of the new Islamic civilization. Islamic spirituality covers the modern Islamic civilization from the beginning to the end: it provides the ground for the formation of the modern civilization, gives it identity and identity, provides its basic knowledge, strengthens its foundations and existence, protects it against degeneration and It prevents stagnation and stagnation and gives speed and ease to its movement to reach its goals.

Keyword: new Islamic civilization, spirituality, spiritual civilization, guidance of spirituality, Ayatollah Khamenei.

ماهیت و نقش معنویت در تمدن نوین اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۰۷

سید هادی موسوی *

سیداحمدرضا شاهرخی **

نصیبیه قدسی ***

چکیده

یکی از مفاهیم کلیدی در بطن تعریف تمدن نوین اسلامی، مفهوم معنویت است. در این مقاله، مسئله اصلی ما، تحقیق مؤلفه‌های ذاتی و ماهوی معنویت موجود در تمدن نوین اسلامی و سرشار بودن تمدن نوین از معنویت و جایگاه هدایت‌گرانه و راهبری معنویت در این تمدن از منظر آیت‌الله خامنه‌ای است. هدف ما در این پژوهش، ارائه‌ی درکی عمیق از مفهوم معنویت اسلامی و احصاء وجوه تأثیر معنویت در زمینه‌سازی، تکامل و پیشرفت و تحقق تمدن نوین اسلامی در اندیشه‌ی آیت‌الله خامنه‌ای است. در این پژوهش، از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده است. از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، معنویت اسلامی، ایمان به غیب، طهارت باطن انسان در پرتو غیب و تسلیم و عبودیت نسبت به غیب است. مفهوم سرشار بودن تمدن نوین اسلامی از معنویت نیز ناظر به وجود ایمان آگاهانه و حاکمیت فضایل و محوریت عبودیت الهی در سراسر تمدن نوین اسلامی است. وجوه مؤثر و هدایت‌گر معنویت اسلامی برای تمدن نوین اسلامی، وجوه شش‌گانه‌ی زمینه‌سازی، هویت‌ساز، معرفت‌بخش، استحکام و استقامت‌بخش، مصنوعیت‌ساز و سرعت‌دهنده‌ی تمدن نوین اسلامی است. معنویت اسلامی، از آغاز تا غایات تمدن نوین اسلامی را پوشش می‌دهد، زمینه‌ی شکل‌گیری تمدن نوین را فراهم می‌کند، به آن هویت و تشخص می‌بخشد، معرفت‌زیربنایی آن را تأمین می‌نماید، پایه‌ها و موجودیت آن را مستحکم می‌کند و آن را در برابر انحطاط و ارتجاع و توقف و رکود، مصون می‌سازد و به حرکت آن برای رسیدن به غایاتش، سرعت و سهولت می‌دهد.

کلمات کلیدی: آیت‌الله خامنه‌ای، تمدن نوین اسلامی، معنویت، تمدن معنوی، هدایت‌گری معنویت.

* دانشجوی دکتری کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران. (نویسنده مسئول).

ID 0000-0001-5192-0200

Seyed.hadi63@gmail.com

** استادیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران.

ID 0009-0002-0749-9337

S.ahmadreza.shahrokh@gmail.com

*** دانشجوی دکتری کلام امامیه، دانشکده علوم و معارف اسلامی، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران.

ID 0009-0005-3416-8949

nasibeh400@gmail.com

بیان مسئله

منظومه‌ی فکری آیت‌الله خامنه‌ای در عین حال که دارای گستردگی و تنوع فوق‌العاده‌ای در مباحث و موضوعات است، دارای رویکرد و غایتی تمدن‌گرایانه است به نحوی که همه‌ی این مباحث و موضوعات در منظومه فکری، اجزاء و بخش‌هایی از روندی نظری - تبیینی هستند که در نهایت به شکل‌دهی و تعمیق، تبیین و بسط و تفصیل نظریه تمدن نوین اسلامی به‌عنوان ابتکار درخشان و غایت اصلی اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، مدد می‌رساند.

یکی از موضوعات اساسی و قوام‌بخش در بافت نظریه تمدن نوین اسلامی، مقوله‌ی معنویت است که آیت‌الله خامنه‌ای به‌گونه‌ای برجسته بر اهمیت و جایگاه آن در شکل‌دهی به تمدن نوین و تمایز بخشی آن از دیگر رویکردهای تمدنی تمرکز و توجه‌ای عمیق دارد (خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۷/۱۴). در نگاه کلان، مسئله‌ی کلی که در اینجا با آن مواجه هستیم، به‌نوعی «نسبت میان معنویت و تمدن نوین اسلامی» در اندیشه تمدنی آیت‌الله خامنه‌ای است.

بخشی از این مسئله ناظر به این معنا است که در نگاه آیت‌الله خامنه‌ای، تمدن نوین به‌مثابه محیطی مستعد و جهانی «شایسته انسان» است که انسان در شرایط و بستر آن می‌تواند ساحت معنوی و روحی خویش را رشد دهد و فعلیت بخشد و تعالی و ارتقا دهد و از ثمرات دنیوی و اخروی آن بهره‌مند گردد (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۰۶/۱۴).

اما بخش مهم‌تر مسئله نسبت معنویت و تمدن نوین اسلامی ناظر به این نگاه ماهوی دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای به تمدن نوین و نقش معنویت در بافت و قوام ذاتی آن و به‌پیش بردن و هدایت تمدن نوین است. به‌عبارت‌دیگر، از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، «ما می‌توانیم تمدن نوین اسلامی را برپا کنیم» که دست‌کم دارای دو خصوصیت برجسته و متمایز است. خصوصیت اول این است که دنیایی سرشار از معنویت باشد و خصوصیت دوم این است که با کمک و هدایت معنویت، زمینه شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی فراهم گردد، قوام و بنای آن برافراشته شود و در مسیر تکاملی‌اش به‌پیش برود و در حقیقت، تمدن نوین اسلامی از ریشه‌یابی و ساقه‌سازی تا شاخه‌گستری و ثمردهی، تحت هدایت‌ها و راهبری‌های معنویت اسلامی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۰۹/۱۹).

بنابراین، این جنبه از مسئله نسبت معنویت و تمدن نوین اسلامی، یا به عبارت بهتر «نقش

معنویت در تمدن نوین اسلامی» از آنجاکه حاوی اندیشه بزرگ و از اهمیت مضاعفی برخوردار است، مسئله‌ی اصلی ما را در این تحقیق شکل می‌دهد. به عبارت روشن‌تر، مسئله ما در پژوهش حاضر ناظر به ماهیت و مؤلفه‌های ذاتی معنویت، تبیین سرشار بودن تمدن نوین اسلامی از معنویت و وجوه هدایت‌گرانه و راهبرانه معنویت برای تمدن نوین اسلامی از منظر اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای است.

۱. پیشینه‌ی پژوهش

در باب موضوع عام تمدن اسلامی و به‌خصوص تمدن نوین اسلامی، پژوهش‌های متعددی صورت گرفته و مقالاتی نیز منتشر شده است. اما با تمرکز و عطف نظر به موضوع این مقاله که به جایگاه و نقش معنویت در تمدن نوین اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای می‌پردازد، به تحقیقات اندکی در خصوص نسبت معنویت و تمدن نوین اسلامی، برمی‌خوریم و از این رو، می‌توان به نگاهی مسامحه‌ای به مقالات ذیل به‌عنوان پیشینه‌ی این پژوهش اشاره کرد: احمدی و محیطی (۱۳۹۸)، در مقاله‌ی «ظرفیت‌سنجی اندیشه‌های اخلاقی در ایجاد نظام ارزشی تمدن نوین اسلامی» درصددند ضمن بررسی سیر تطور اندیشه‌های اخلاقی مهم‌ترین اندیشمندان اسلام، ظرفیت اندیشه‌های اخلاقی جهان اسلام در راستای نظام ارزشی تمدن نوین اسلامی را مورد ارزیابی قرار دهند. سبحانی‌نیا و نورمحمدیان (۱۴۰۱)، در پژوهش «عناصر بنیادین اخلاق فردی و روانشناسی در ساخت انسان تمدن ساز» به تحلیل چستی نقش تقوا به‌عنوان یک مفهوم بنیادین در اخلاق فردی و روانشناسی در ساخت انسان تمدن ساز به‌عنوان یکی از الزامات تحقق تمدن نوین اسلامی می‌پردازند. ایزدپناه و شاکر نژاد (۱۳۹۳)، در مقاله‌ی «ضرورت نگاه تمدنی به مفهوم معنویت» با این فرض که ابهام در مفهوم معنویت ناشی از عدم رویکرد تمدنی به این مفهوم می‌باشد، روش تبارشناسی فوکویی را به‌عنوان روشی که دارای بیشترین نگاه تمدنی به مفهوم معنویت است، معرفی می‌نماید. ملاشاهی (۱۳۹۴)، در مقاله‌ی «اقتضائات تحقق تمدن نوین» اقتضائات و الزامات تمدن‌سازی نوین را در سه بعد اصلی عقلانی، اخلاقی و معنوی احصاء و تحلیل کرده است. در بعد اخلاقی، پرهیز از خودستایی، مدارا و سعه‌صدر، مهرورزی و در بعد معنوی، نگرش توحیدی، مقابله با عناصر معنوی کاذب و تبیین درست مؤلفه‌های معنوی را به‌عنوان مؤلفه‌های اصلی تبیین کرده است. مظاهری سیف (۱۳۹۹)، در مقاله‌ی «رویکرد معنوی به انتظار در اندیشه آیت‌الله

خامنه‌ای و معنویت‌های نوظهور» با اشاره به مفهوم معنویت از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، علت رویکرد معنوی آیت‌الله خامنه‌ای به انتظار را در اثرگذاری معنویت بر عدالت در وجود انسان و حرکت اجتماعی به سمت رفع ظلم و ستم‌های ساختاری در جامعه تحلیل می‌کند. درنهایت، موسوی و طاهری (۱۳۹۷)، در مقاله‌ی «نقش معنویت در ایجاد تمدن نوین اسلامی و زمینه‌سازی ظهور با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» درصدد پاسخ به این پرسش هستند که از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، معنویت و اخلاق چه نقشی در ایجاد تمدن نوین اسلامی ایفا می‌نمایند، اما به نظر می‌رسد با توجه به این‌که این مقاله فاقد نگاه تحلیلی به این موضوع است و صرفاً نگاهی گزارشی به بیانات آیت‌الله خامنه‌ای با کلیدواژه معنویت داشته، پاسخ درخوری به این پرسش ارائه نکرده است.

همان‌طور که از مطالب فوق در بخش پیشینه معلوم می‌شود، تقریباً مقاله‌ای که به صورت مشخص، مسئله‌ی اصلی خود را تحقیق در نسبت معنویت اسلامی و تمدن نوین اسلامی قرار داده باشد، نگارش نیافته است و مقالات فوق که به حسب قرابت کلی که در موضوع با این تحقیق داشته‌اند، به تسامح به‌عنوان پیشینه‌ی این تحقیق ذکر شده‌اند، هیچ‌کدام به جایگاه و نقش معنویت در تمدن نوین اسلامی به صورت عام و از منظر آیت‌الله خامنه‌ای به صورت خاص، به گونه‌ای که در این پژوهش به آن پرداخته شده، نپرداخته‌اند و بنابراین، از این منظر، این تحقیق واجد نوآوری است.

علاوه بر این، نگاهی که در برخی از مقالات فوق به معنویت شده، متکی و متأثر از مفهوم معنویت در ادبیات الهیاتی و فرهنگی تمدن غربی است که تطبیق آن بر مفهوم معنویت اسلامی، امری بسیار دشوار و دارای تبعات منفی است، اما یکی از وجوه نوآوری مقاله‌ی حاضر، تحلیل مفهوم معنویت اسلامی و اضلاع آن با توجه به اندیشه‌ی غنی قرآنی و روایی آیت‌الله خامنه‌ای بدون مشوب کردن آن با مفاهیم سکولار معنویت غربی است. وجه نوآورانه‌ی دیگر در مقاله‌ی حاضر، تمرکز بر وجوه تأثیر راهبرانه و هدایت‌گرانه معنویت در تحقق و قوام تمدن نوین اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای است که این رویکرد در مقالات و پیشینه‌ی این تحقیق، دیده نمی‌شود.

۲. روش پژوهش

در این مقاله، از روش توصیفی - تحلیلی با اتکا به منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است. در

روش توصیفی - تحلیلی، ابتدا تلاش می‌شود مسائل و موضوعات مقاله از منظر آیت‌الله خامنه‌ای با تتبع و مطالعه در سراسر آثار و بیانات ایشان با محوریت دو مفهوم «معنویت» و «تمدن نوین اسلامی» با سه خصوصیت نظامندی مفهومی، توصیف عمیق و نگاه منظومه‌ای، تبیین گردد و در مرحله‌ی بعد بر اساس تبیین‌ها و توصیفات عمیق و روشن از موضوعات تحقیق، جنبه‌ها، لایه‌ها و سطوح مختلف آن‌ها را به‌گونه‌ای منطقی، زنجیره وار و نظامند و اجتهادی، تحلیل نماییم.

۳. چارچوب مفهومی پژوهش

۳-۱. مفهوم معنویت

قبل از هر چیز، ابتدا لازم است نگاهی لغت‌شناسانه به لفظ «معنویت» داشته باشیم. واقعیت این است که واژه‌ی «معنویت» علیرغم استعمال فراوان آن، به لحاظ لغوی، واژه‌ای ریشه‌دار یا مستعمل در زبان عربی و فارسی نیست و حتی فرهنگ‌های معاصر دارای مدخل معنویت نیستند و صرفاً برخی از فرهنگ‌های جدید به آن پرداخته‌اند (ایزدپناه و شاکرناژاد، ۱۳۹۳، ص ۱۲۵). بنابراین هرچند لفظ «معنویت» ریشه‌ای در منابع قرآنی و روایی اسلامی ما ندارد، اما ظاهراً به سبب تأثیر فرهنگ غربی و مسیحی، در ادبیات مسلمین به عربی و فارسی در دوره‌ی اخیر رواج یافته است (مصباح، ۱۳۸۹، ص ۲۶).

این واژه در زبان انگلیسی معادل spirituality است که از کلمه لاتین spiritus به معنای نفس گرفته‌شده و در ترجمه‌های لاتین عهد جدید spiritualis به معنای شخص معنوی است که حیاتش تحت نفوذ یا امر خداوند یا روح‌القدس است (مرزبند و زکوی، ۱۳۹۱، ص ۷۴).

معنویت از «عنی» غالباً به‌عنوان مصدر جعلی از معنوی دانسته شده که این لفظ معنوی از واژه معنی مشتق شده است و در مقابل صوری و جسمانی استعمال می‌شود (نعمه و دیگران، بی‌تا، ص ۱۰۲۹). مفهوم معنویت در غرب، تطورات فراوانی را از سر گذرانده است و معانی یا تعاریف مختلفی را پیدا کرده است، باین‌حال، مغز مفهومی آن‌که همان توجه یا گرایش یا صفتی غیرمادی و مربوط به تجربه‌ای و رای ماده است، تقریباً به‌رغم تنوع مفهومی، تا حدودی سالم باقی‌مانده است. برخلاف روند مفهوم لفظ «معنویت» در سنت فکری غرب، این واژه در جامعه اسلامی، از آنجاکه

تقریباً بر یک معنا دلالت می‌نماید، دارای تطوّر قابل‌توجهی نیست و در دهه‌های اخیر هرچند مفهوم معنویت در حوزه اسلامی، کم‌وبیش نیم‌نگاهی به spirituality نیز دارد، اما در کل مایه‌ی مفهومی و دلالتی آن، به معنای توجه به عالم ماورای ماده، حیات باطنی و غیرمادی و دین‌داری و حیات عرفانی است (کرمانی، ۱۴۰۱، ص ۹۳). بنابراین از این منظر یعنی مایه مفهومی، میان معنویت در حوزه غربی و اسلامی، اگر نگوییم عینیت، دست‌کم قرابت و هم‌سانی زیادی وجود دارد.

باین‌حال، با توجه به ابهامات و استعمالات مختلف اصطلاحی «معنویت»، در تحقیق حاضر لازم است مفهوم معنویت اسلامی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای به شکلی منطقی، تنقیح و تبیین گردد. از این‌رو، در اینجا بر ماهیت معنویت اسلامی و مؤلفه‌های مقوم آن از منظر ایشان تمرکز می‌نماییم.

تتبع و تدقیق در بیانات و آثار آیت‌الله خامنه‌ای نشان می‌دهد که از منظر ایشان معنویت اسلامی، شامل سه مؤلفه‌ی کلیدی به ترتیب ذیل است:

۱. ایمان اسلامی

۲. شریعت‌گرایی اسلامی

۳. فضیلت‌گرایی اخلاقی

اکنون این مؤلفه‌های سه‌گانه تشکیل‌دهنده‌ی معنویت اسلامی را از منظر آیت‌الله خامنه‌ای به‌اختصار تبیین می‌کنیم.

۳ - ۲. ایمان اسلامی

اولین مؤلفه‌ی معنویت اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، «ایمان و معرفت اسلامی» است. در اینجا، منظور ایمان اسلامی، ایمان به غیب، التزام به جهان‌بینی الهی اسلام و نگرش الهی (اسلامی) داشتن به انسان، جهان و جامعه است و التزام نسبی به مقتضیات عملی و فعلی آن در سطح اجتماعی است. «ایمان دینی... یعنی ایمان به خدا و روز جزا و پیغمبر و همین ایمانی که ادیان مردم را به آن فرامی‌خوانند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۰۸/۲۰).

در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، هسته‌ی اصلی ایمان دینی و دیانت، جهان‌بینی روشن و شفاف

نسبت به همه‌ی اجزای عالم است و اساساً دین در آغاز، یک جهان‌بینی است که ایمان و باور به این جهان‌بینی، انسان را وارد حریم دین و مؤمن به آن می‌کند. «دین در درجه اول، یک معرفت و شناخت است. شناخت نسبت به این عالم، نسبت به انسان، نسبت به مسئولیت، نسبت به مسیر و راه و هدف؛ مجموعه این معرفت‌ها پایه دین است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۰۵/۰۵).

از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، همین جهان‌بینی و شناخت جهان از منظر دین، پایه و بستر اصلی نظام اجتماعی و مدنی حیات فردی و جمعی انسان را شکل می‌دهد (خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۰۵/۰۵).

قرآن کریم، اولین خصوصیت متقین، همین «ایمان به غیب» است. «الذین یؤمنون بالغیب» (بقره/۳) آنان که به غیب باور دارند و غیب یعنی آنچه پنهان از حواس آدمی است (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۴۷). این ایمان «مرز ادیان الهی، مرز جهان‌بینی‌ها و بینش‌های الهی با بینش‌های مادی است. بینش مادی می‌گوید که من آنچه را می‌بینم، هست، آنچه را من نمی‌بینم، نیست» (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۴۸) در مقابل، ادیان الهی «می‌گویند نه، ماورای آنچه آدمی می‌بیند و حس می‌کند، چیز دیگری و عالم دیگری هم وجود دارد» و عقل و برهان عقلی، عوالم ماورای حواس انسان را اثبات می‌کند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۴۹).

از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، ایمان به غیب، موجب عدم محدودیت در جهان‌بینی و معرفت اسلامی است چراکه این ایمان، «وجود را از محدودیت رهاندن» و «کائنات را در همین محسوسات انسان و درک ناقص بشر، محدود نکردن» است (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۴۹).

از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، ایمان به غیب موجب آثار زیادی هم در بینش انسان و هم در عمل انسان است و «انسانی که ایمان به غیب ندارد، جوری زندگی می‌کند و می‌اندیشد و انسانی که ایمان به غیب دارد، جور دیگری» می‌اندیشد و زندگی می‌کند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۵۰) و به تعبیر علامه طباطبایی، حیات باطنی انسان، متوقف بر اصالت عالم معنا و ایمان به عالم غیب است (طباطبایی، ۱۳۸۷، ص ۸۹).

۳-۳. شریعت‌گرایی اسلامی

دومین مؤلفه‌ی «معنویت» در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، شریعت‌گرایی اسلامی است. مراد از شریعت‌گرایی اسلامی، پایبندی محض و همه‌جانبه به شریعت مقدس اسلام و احکام و اوامر و

نواهی آن است. این پابندی به شریعت، مبتنی بر عبودیت انسان در مقابل خداوند و رهایی از اسارت‌های ناشی از بندگی غیر خداست (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۳۱۱).

عبد، یعنی تسلیم اراده و حکم خدا و شریعت الهی. لبّ تمام دستورات و احکام و فرامین الهی و شرایع انبیا، همین یک کلمه است... در روایت است که «انّ الله اتّخذ محمّداً عبداً قبلان یتّخذہ رسولاً» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۳، ص ۲۱۱) اول، خدای متعال او را خلعت عبودیت پوشانید و بعد به مرحله و رتبه نبوت فایز کرد. کأئذ این، در هر تعالی، مقدمه لازم و شرط اصلی است. در هر اندازه تکاملی، عبودیت، شرط اصلی است (خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۰۲/۰۷).

به بیان آیت‌الله خامنه‌ای، «عبودیت خدا دو نوع است: نوع اول به معنای عام بدین معنا که «انسان روال زندگی را بر طبق دستور خدا قرار دهد و به سبکی زندگی کند که خدا از او خواسته است» و نوع دوم به معنای خاص است که ما در فارسی به آن عبادت کردن می‌گوییم و عبادت به معنای خاص یعنی نماز خواندن و ذکر خدا گفتن است» (خامنه‌ای، ۱۴۰۱، صص ۳۱۳ - ۳۱۲).

به‌طورکلی، از این منظر «معنویت، راز و نیاز با خدا، ارتباط دل‌ها با خدای متعال، هدف را خدا قرار دادن، فریب ظواهر را نخوردن [و] دل‌بستگی به زروزیور دنیا و زخارف دنیا پیدا نکردن» است (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۰۶/۲۷). درون‌مایه اصلی این‌چنین معنویت، ارتباط عمیق، محبت‌آمیز مستدام و درونی قلب‌ها با خدای متعال به‌عنوان اصل و منبع هستی و منشأ همه موجودات و عالم وجود و نیز فریفته ظواهر مادی و این دنیای مادی نشدن و آن را اصل قرار ندادن است.

از منظر آیت‌الله خامنه‌ای در معنویت اسلامی، «اصل قضیه این است که» اگر ما انسان‌ها خودمان را به ذات مقدس الهی مرتبط کنیم و تحت اوامر و نواهی شریعت الهی عمل کنیم، بدون شک آن تحول اساسی و مطلوب اسلام، «هم در ارواح و دل‌ها و هویت اصلی انسانی ما» و هم به‌تبع آن، در محیط زندگی و اجتماع ما، پدید خواهد آمد (خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۰۲/۰۷).

این تحول مطلوب و اساسی معنوی که به‌تبع معنویت اسلامی در درون و هویت انسانی مان رخ می‌دهد، ترقی و تعالی از اندیشه‌های مادی، از اهداف کوچک و متنزل این دنیایی و به‌طورکلی، از جهان و حیات ماده و ارتباط و اتصال با اندیشه‌های الهی و اهداف والا و متعالی انسانی و خدایی و به‌طورکلی «خدایی شدن» روح و اندیشه و زندگی انسان است.

۳- ۴. فضیلت گرای اخلاقی

مؤلفه‌ی سوم معنویت در اسلام با نظر به بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، فضیلت گرای اخلاقی و اهتمام حداکثری و گسترده به آن در جامعه است. در واقع، بخشی از علت چنین گرایش قدرتمندی به فضیلت و مکارم اخلاقی و تلاش برای ترویج آن‌ها در جامعه و تربیت افراد برای اکتساب این فضایل این است که «همچنانی که انسان به نان و هوا و غذا و صنعت و علم و پیشرفت و لذا لذت زندگی نیازمند است، به ایمان و تقوا و پاکی و پاک‌دامنی و طهارت دل و نورانیت دل و مجذوب معارف الهی شدن هم نیازمند است؛ به اخلاق حسنه و مکارم اخلاقی هم نیازمند است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۰۷/۲۵).

از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، این احتیاج و نیازمندی انسان به فضیلت و مکارم اخلاقی، امری ناشی از ذات انسان و حقیقت روحانی و نفسانی اوست همان‌طور که نیازمندی انسان به احتیاجات اولیه طبیعی و مادی مانند آب، غذا، هوا و مسکن نیز ناشی از الزامات ذاتی و مرتبط با ماهیت طبیعت جسمانی و مادی اوست.

بر این اساس، از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای نیز «اخلاق نیکو... به معنای پروراندن صفات نیکو و خلیقات فاضله در دل‌وجان خود و انعکاس آن‌ها در عمل خود است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۰۱/۰۶). منظور از صفات نیکو و خلیقات فاضله، همان فضایل و ملکات اخلاقی است که در اثر تربیت و ممارست بر اعمال نیکو و شریف در نفس انسان به‌صورت فضیلت و ملکه راسخ، تمکن می‌یابند (ارسطو، ۱۳۸۵، صص ۵۴-۵۳).

از زاویه‌ای دیگر، مطابق بیان آیت‌الله خامنه‌ای، در اسلام نیز لازمه دست‌یابی به سعادت فردی و اجتماعی، اکتساب فضایل اخلاقی و ازاله رذائل اخلاقی نکوهیده و مضر توسط انسان و جامعه است. به بیانی روشن‌تر، برای دست‌یابی به جامعه‌ای سعادت‌مند که دنیا و آخرتشان آباد باشد، لازم است انسان‌های شریف، دانا، با استعدادهای جوشان، مبتکر، برخوردار از اخلاق نیک انسانی، شجاع، با نیروی خطرپذیری و ورود در میدان‌های جدید، بدون هیچ‌گونه عقده خودکم‌بینی یا خودبرتربینی، دل‌داده به خدای متعال و متکی به قدرت الهی و دارای توکل کامل، صبور، بردبار و حلیم، خوشبین و امیدوار تربیت شوند (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۰۲/۱۴؛ ۱۳۷۰/۰۹/۰۶).

بر همین اساس و از این منظر، در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای فضیلت‌گرایی و تعالی اخلاقی،

معیار و مسیری است که میزان «عروج انسان از عالم بهیمنیت و حیوانیت و توحش» را مشخص می‌سازد و به نسبت هر درجه تعالی اخلاقی و کسب فضایل، انسان از روح و حقیقت انسانی برخوردار می‌شود و در مقابل، به نسبت هر درجه سقوط اخلاقی و آلودگی به رذیلت‌های اخلاقی، انسان در حد حیوانیت خویش، پایین‌تر می‌رود «و حیوانی خطرناک‌تر از حیوان‌های دیگر خواهد شد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۱۰/۲۸).

بنابراین، فضیلت‌گرایی و تعالی اخلاقی همان‌طور که از منظر حیات فردی و تشخیص بخشی به انسانیت انسان از حیوانیت و توحش ملازم با آن، معیار و مؤثر است، از منظر اجتماعی معیار و ضامن سعادت اجتماعی حیات جمعی انسان در جامعه است (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۰۱/۰۶).

علاوه بر این، از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، حاکمیت فضیلت‌ها و مکرمات‌های اخلاقی در جامعه و پرهیز از رذیلت‌های اخلاقی و میدان‌دار نبودن آن‌ها در اجتماع، معیار اساسی حیات حقیقی جامعه و صحت و سلامت روحی و معنوی آن است. در چنین جامعه‌ای، ما شاهد تنگی، سختی و فشار ناشی از بودن و نفس کشیدن در فضای خفقان و آلوده و سیاه آن نخواهیم بود چراکه «اخلاق آن هوای لطیفی است که در جامعه بشری اگر وجود داشت، انسان‌ها می‌توانند با تنفس او زندگی سالمی داشته باشند». در مقابل، وقتی که اخلاق در جامعه حاکم نباشد و ما شاهد حاکمیت و غلبه رذائل اخلاقی نظیر «حرص‌ها، هوای نفس‌ها، جهالت‌ها، دنیاطلبی‌ها، بغض‌های شخصی، حسادت‌ها، بخل‌ها، سوءظن به یکدیگر» در جامعه باشیم، زندگی انسان‌ها سخت و فضا بر آن‌ها تنگ خواهد شد به‌گونه‌ای که «قدرت تنفس سالم از انسان گرفته خواهد شد» (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۰۴/۲۹).

پس به‌طور خلاصه، می‌توان معنویت اسلامی را از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای این‌گونه توضیح داد که جنس معنویت شامل ایمان و معرفت به غیب و عبودیت و افعال مبتنی بر شریعت و درنهایت آراسته شدن به ملکات و مکارم اخلاقی است.

به‌عبارت‌دیگر، موضوع معنویت اسلامی، «عقل معنوی»، «نفس معنوی» و «فعل معنوی» است. به این معنا که نتیجه ایمان و معرفت اسلامی این است که عقل و قوای ادراکی مجرد انسان با فراروی از دنیای مادی، واجد ایمان به غیب و نگاه معنوی به جهان می‌شود و نتیجه فضیلت‌خواهی و اخلاق اسلامی، این است که انسان با تلاش برای آراسته شدن به فضایل و طهارت نفسانی،

درونش معنوی و نورانی می‌گردد و واجد نفس معنوی می‌گردد و در نتیجه پابندی به شریعت اسلامی، این است که انسان از طریق عبودیت همه‌جانبه و بندگی خداوند متعال و التزام به شریعت و روح آن، واجد فعل منزّه و معنوی می‌گردد.

البته می‌توان گفت که معنویت یک‌چیز است و آن ایمان به غیب، طهارت باطن انسان در پرتو غیب و تسلیم و عبودیت نسبت به غیب است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، صص ۴۶ - ۴۵) و انسان و جامعه معنوی، انسان و جامعه‌ای است که واجد این ایمان، طهارت و عبودیت باشد.

۴. سرشار بودن تمدن اسلامی از معنویت

اکنون که عناصر تشکیل‌دهنده‌ی معنویت، به‌اختصار تبیین گردید، زمینه برای فهم ابعاد و مفاد مسئله اول که سرشار بودن فضا و عالم تمدن نوین اسلامی از معنویت است، تا حدودی فراهم شده است. در تصویر آرمانی تمدن نوین اسلامی مطابق با بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، معنویت و جلوه‌ها و ثمرات و ارزش‌های آن را در همه‌جا از هویت افراد و حوزه رفتارها و زیست فردی تا حوزه‌های بزرگ اجتماعی و سیاسی و اقتصادی می‌توان مشاهده کرد. در واقع، هم هویت انسانی فرد و هم ابعاد محدود نظم زندگی فردی و شخصی که خود را در قالب روابط و تعاملات بسیار اساسی و مهم خانواده به معنای عام نشان می‌دهد و هم نظام‌های بزرگ اجتماعی و سیاسی و اقتصادی که مشتمل بر روابط و اهداف و امورات فراوان، پیچیده و بزرگ‌تری است، همگی ماهیت، اهداف، فضا، روندها و عملکردهایشان متأثر و ناشی از معنویت اسلامی است.

«کمال بشر این است که دل و فکر او پاکیزه شود. انسان خیرخواه، با معرفت، خداشناس و خداپرست، عمل، حرکات، گفتار، کردار و حتی خاطرات و خطورات ذهنی او، طبق رضای خدا انجام می‌گیرد. از او ظلمی به کسی نمی‌رسد، نسبت به همنوع، مهربان است و در مقابل انسان‌های دیگر و حقوق آن‌ها، احساس تکلیف می‌کند. [از سوی دیگر] جامعه‌ای الهی، جامعه‌ای است با دل انسانی؛ با احساسات و عواطف صحیح و سالم که در آن، کسی به کسی و آن جامعه به جوامع دیگر ظلم نکند؛ در آن، هر کاری با این احساس که «خدا می‌بیند و مؤاخذه می‌کند» انجام می‌گیرد؛ آحادش دچار غفلت و غرق در مادیت، خودخواهی و خودپرستی نیستند و کار برای خدا انجام می‌گیرد. چنین جامعه‌ای کامل

است و انسانی که در این جامعه زندگی کند، در نیل به کمال، موفق است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۱/۱۵).

این تصویر نسبتاً کاملی از فراگیری معنویت اسلامی در تمدن نوین اسلامی است. در جامعه معنوی، دست‌کم وجه غالب امور، متأثر از معنویت و توجه به ارزش‌ها و اخلاق دینی و فطرت انسان متصل و مجذوب اراده و خواست الهی است. علاوه بر این، در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، جنبه‌ی اجتماعی معنویت نیز بسیار مهم است. در جامعه معنوی، عاطفه سالم و فطری انسانی، مهربانی و عطوفت میان هم نوعان و دیگردوستی، جایی برای خودپرستی‌ها و خودخواهی‌های مرسوم که بن‌مایه بسیاری از کنش‌های افراد در جوامع مادی است، باقی نمی‌گذارد و از آنجا که نگرش معنوی به زندگی فردی و اجتماعی و کسب رضایت الهی و مهربانی و خدمت به دیگران حاکم است، ظلم و نابرابری و تکالب و فروپاشی خانواده در میان افراد و در فضای عمومی اجتماع، از ریشه برانداخته می‌شود.

برای این‌که تصور بهتری از جامعه معنوی تمدن اسلامی داشته باشیم، بهتر است به برخی از ویژگی‌های مرتبط و متضاد جوامع مادی کنونی که جوامعی تقریباً بدون معنویت و در مواردی که اندک هم نیست، ضد معنویت می‌باشند، اشاره کنیم. واقعیت این جوامع از لحاظ معنوی، فارغ از ظواهر پرزرق‌وبرق تکنیکی و مادی آن‌ها، یک فاجعه تمام‌عیار انسانی و اخلاقی و یک شکست و انحطاط تاریخی و مرگبار است.

در جوامع مادی غربی و غرب‌زده، آنچه حکومت می‌کند و دارای سیطره است، نگاه و نگرش مادی به زندگی، انسان و جامعه است و در مقابل، آنچه نبود و فقر آن در این جوامع به صورت محسوسی مشاهده و ادراک می‌شود، معنویت و نگاه غیرمادی و الهی به زندگی و افعال و اهداف آن است. مشکل این است که اقتضانات سلطه نگاه مادی محور و حذف و طرد معنویت در این جوامع، خود را در اشکال مختلف و سطوح متعددی از زندگی انسانی این جوامع به صورت تنفرانگیز و ضدانسانی بروز می‌دهد.

از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، در این جوامع، اولین کانونی که در مقابل سیل ویرانگر طرد و نفی معنویت در متن زندگی انسان‌ها، دچار فروپاشی و تجزیه‌شده، خانواده است. به‌گونه‌ای که در این جوامع، خانواده به معنای واقعی عملاً وجود ندارد و افراد دارای روابط صمیمانه و مبتنی بر

عواطف انسانی فطری در چارچوب ارزش‌های انسانی و خانوادگی نیستند بلکه شاید بتوان گفت محوریت روابط افراد عموماً بر اساس ارزش‌های مادی از جمله منافع زودگذر مادی و این دنیایی و اباحه لذت طلبی افراطی و بی‌حدومرز و شهوت‌گرایی و شهوت‌رانی‌های افسارگسیخته شکل گرفته است (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۰۸/۱۸).

از سوی دیگر، آیت‌الله خامنه‌ای، نظام‌های اجتماعی جوامع غربی را نیز بازتاب انباشت و نهادینه‌سازی رویکردهای ضد انسانی و مادی می‌داند که در عرصه‌های ملی به صورت سلطه ثروت و قدرت و حکومت اقلیتی ثروتمند و سرمایه‌سالار و اشاعه و ترویج ارزش‌های مادی در سطوح مختلف جامعه و در عرصه فراملی به صورت استعمار و دیکتاتوری بین‌المللی و جنگ‌های بزرگ و کوچک خانمان‌سوز و اشغالگری‌ها و بربریت و خشونت بی‌حدوحصر علیه دیگر انسان‌ها و جوامع و نظام‌های اجتماعی دیگر در سراسر این کره خاکی قابل مشاهده است (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۴/۲۲).

البته مسئله به همین جا ختم نمی‌شود بلکه نظام و روند جهانی ناشی از تمدن مادی غرب، دهه‌های متمدنی است که با اراده‌ای عمده تلاش می‌کند جهان را از معنویت تهی کند و مقوله معنویت را به‌عنوان عنصری ضروری برای انسانی بودن حیات انسان، ریشه‌کن و از اساس حذف نماید و تا جایی که ممکن است همه‌ی ابعاد زندگی انسان و ظاهر و باطن آن را غرق در مادیت کند (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۰۳/۱۴).

شاید بهترین توصیف از وضعیت دنیای بدون معنویت این است که این دنیا به معنای تام کلمه، دنیایی جهنمی است چون آنچه امروز در دنیا به‌وضوح عام احساس می‌شود «کمبود معنویت و خلاً معنوی بخصوص در دنیای غرب است. در مادیات مانده‌اند و از معنویات فاصله گرفته‌اند و غرق در شهوات شده‌اند. خاصیت شهوات این است که در بدو امر شهوت است؛ اما در استمرار و در ادامه، جهنم است! وقتی شهوات بر زندگی یک فرد یا ملتی حاکم شد، [زندگی آن‌ها] تبدیل به دوزخ می‌شود. این، خاصیت شهوات بشری است. ادامه بقا در شهوات، برای انسان جهنم است و این، همان جهنمی است که امروز گریبان‌گیر عده‌ای از مردم متنعّم غرب شده است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۱۰/۲۰).

بنابراین جمع‌بندی مختصر از مفهوم سرشار بودن تمدن نوین اسلامی از معنویت از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای ناظر به این معانی است که مطابق آنچه باطن معنویت اسلامی را شکل می‌دهد،

تمدن نوین، تمدنی معنوی و الهی است که سرشار از عقلانیت جمعی معنوی است که نشانه آن گستردگی ایمان به غیب و جهان‌بینی روشن، پرمعنا و الهی است که ویژگی برجسته این ایمان، آگاهی، تعهد و مسئولیت و زاینده‌گی مداوم است (خامنه‌ای، ۱۳۹۵، صص ۹۵، ۱۱۷، ۱۱۳). در بستر همین عقلانیت معنوی و تعهد و زاینده‌گی فیاض ایمان همگانی است که انسان‌ها واجد روح و نفوس معنوی می‌شوند که اثر بارز آن، وجود و کثرت و غلبه فضایل اخلاقی در تمدن نوین اسلامی و قلت و ضعف و عدم حاکمیت ردائل و ناپاکی‌ها و طغیان‌ها و سرکشی‌های نفسانی است و علاوه بر این، در تمدن نوین اسلامی، آنچه محوریت حیات اجتماعی انسان را شکل می‌دهد، عبودیت خداوند متعال و التزام به شریعت الهی و بندگی خاضعانه‌اش به همراه محبت شدید و رابطه مستحکم قبلی و عمیق با آن ذات مقدس است.

۵. هدایت‌گری معنویت برای تمدن نوین اسلامی

اکنون نوبت تحقیق مسئله دوم از موضوع نقش معنویت در تمدن نوین اسلامی است. این مسئله ناظر به جنبه هدایت‌گری و جهت‌دهی معنویت برای تمدن و جامعه اسلامی در ابعاد مختلف است.

تحقیق در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای نشان می‌دهد که وجوه مؤثر و هدایت‌گرانه معنویت اسلامی برای شکل‌گیری، عینیت‌یابی و استمرار و قوام تمدن نوین اسلامی شامل موارد شش‌گانه ذیل است:

۵ - ۱. زمینه‌ساز بودن معنویت برای حرکت تمدنی

به نظر می‌رسد اولین وجه نقش معنویت اسلامی در شکل‌دهی به تمدن نوین اسلامی، وجه زمینه‌ساز و زیرساخت‌سازی است به این معنا که مسلمین در صورتی می‌توانند دوباره آرمان‌های بزرگی مانند تمدن نوین اسلامی و اهداف عالی آن از قبیل ساختن جامعه‌ای شایسته انسان را در همه شئون که علم و دین و عقلانیت و اخلاق و قدرت و انسانیت و معنویت در کنار هم و در ائتلاف با هم انسان را به سمت سعادت دنیوی و اخرویش برسانند، تحقق بخشند، ابتدا تحول معنوی عمیقی در حوزه نگرش‌ها، اخلاقیات و افعال خود در عقل و نفس و عملشان، واقع سازند و دیدها و باورها و اهداف و آرزوهای مادی را به آرمان‌ها و اهداف بزرگ و والای الهی و انسانی

مبدل نمایند. این تحول معنوی در درون انسان‌ها است که زمینه را برای حرکت‌های بزرگ تمدنی و اثرگذاری بر مسیر حرکت انسان‌ها فراهم می‌سازد و انسان معنوی نه تنها بر روی جامعه خویش مؤثر است بلکه می‌تواند روی حرکت تاریخ و انسانیت نیز اثر منتهی به تحول داشته باشد. «اگر مسلمانان توانستند قرن‌های متمادی دنیا را متحوّل کنند؛ به دنیا علم و مدنیت و تفکر و عقل و روح و معنا و منطق و همه چیز ببخشند؛ آن مدنیت عظیم اسلامی را پدیدآورند، به خاطر آن تحوّل است که در انسان مُسلم صدر اسلام به وقوع پیوست. امروز هم مسلمان حقیقی که به برکت ارتباط با خدا، تحوّل واقعی یافته و به انسان روحانی تبدیل شده باشد... و به آرمان‌های معنوی و آرزوهای بزرگ الهی دل‌باخته گردد، خواهد توانست نه فقط جامعه خود را کیفیت و برتری دهد، بلکه روی دنیا اثر بگذارد، روی تاریخ اثر بگذارد و انسانیت را متحوّل کند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۰۷/۲۹).

۵-۲. معنابخشی و هویت دهی معنویت به تمدن

وجه مؤثر دیگر معنویت برای تمدن اسلامی این است که معنویت، همان‌گونه که برای انسان مایه روح، هدف و هویت بخشی است، به جامعه و تمدن نوین نیز معنا و هویت و هدف می‌دهد.

«معنویت در وجود یک انسان، برای او مایه هدفدار شدن است؛ زندگی او را معنا می‌کند و به آن جهت می‌دهد. همچنان که آرمان‌های معنوی و اخلاقی، زندگی یک جامعه و یک کشور و یک ملت را جهت‌دار می‌کند؛ به تلاش و مبارزه آن‌ها معنا می‌دهد و برای انسان هویت می‌سازد. وقتی یک ملت و یک کشور از آرمان‌های اخلاقی و معنوی تهی شد، هویت حقیقی خود را از دست می‌دهد» (خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۰۷/۱۷).

پذیرش این دیدگاه و کارکرد بسیار مهم برای معنویت و ایمان دینی، مستلزم پذیرش این معنا است که آنچه به یک جامعه و تمدن، هویت حقیقی و نه جعلی و اعتباری می‌بخشد، آرمان‌های اخلاقی و معنوی و ایمان به این آرمان‌ها و حرکت در مسیر آن‌ها است. به عبارت دیگر، آنچه یک تمدن و جامعه را مبدل به جامعه و تمدنی برتر، انسانی، الهی و اخلاقی و سعادت محور و فضیلت بنیاد می‌کند، میزان حضور و نفوذ و گسترش و پایداری فکری و عینی به ایمان دینی و آرمان‌های اخلاقی و معنوی متفرع از آن نظیر عدالت اجتماعی، گسترش اخلاق و فضایل اخلاقی در جامعه

است و در مقابل، معیارها و ارزش‌های مادی به صورت مستقل، توانایی و ظرفیت و مطلوبیت ذاتی برای معنابخشی و هویت بخشی اجتماعی و تمدنی برای تمدن‌ها و جوامع را ندارند و جوامع و تمدن‌هایی مانند جامعه و تمدن غربی که به دنبال کسب هویت از نیروها، ابزارها و جهان‌نگری مادی و بی‌اعتنایی و طرد ایمان و ارزش‌های دینی و اخلاقی هستند، عملاً در این مسیر شکست خورده‌اند و اگر قدرت اهریمنی ابزارها و امکانات و توانایی‌های مادی، اقتصادی و سیاسی تمدن غربی نباشد، دوام و بقای فعلی این تمدن نیز در معرض تردید و خطر جدی قرار می‌گیرد.

به بیانی دیگر، آنچه بن‌مایه دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای درباره نقش و کارکرد معنویت دینی در هویت بخشی و معناداری به حیات اجتماعی و تمدنی انسان را شکل می‌دهد، شأن و مقام کانونی و مرکزی تعالی و تکامل واقعی روح و درونیات انسان‌ها است. در واقع، این انسان، روحانیتش، تخلُّق به خلیقات و روحیات انسانی و الهی، بهره‌مندی و تفضُّلش به فضیلت‌های اخلاقی و حرکتش در مسیر تعالی و تکامل و اهداف الهی است که فراتر و برتر از هر معیار و ارزش و مزیت و ابزار و امکان، با توجه به آثار و پیامدهای مشهود و عینی آن، ملاکی برای هویت حقیقی و تمدنی تمدن نوین اسلامی است و همین معیارِ هویت‌بخش، اهداف و معانی تمدنی و اجتماعی این تمدن را مشخص می‌کند و هم‌جهت‌گیری‌ها و خطوط کلان حرکتی آن را ترسیم می‌کند.

۵-۳. معرفت بخشی جهان بینانه معنویت به تمدن

هدایت‌گری معنویت برای تمدن نوین اسلامی، دارای وجه دیگری نیز هست. این وجه عمدتاً ناشی از نگاه و معرفت معنوی به جهان و انسان است و تأمین‌کننده زیرساخت نظری و جهان بینانه تمدن نوین اسلامی است.

به صورت مختصر، بخشی از مفهومی که نگاه ایمانی و معنوی به پدیده‌های عالم و حیات انسان می‌بخشد این است که ربط و نسبت همه آن‌ها را به عالم غیب مکشوف می‌سازد و عالم مادی یعنی عالم شهادت را سایه و تنزُّل عالم غیب قرار می‌دهد و همه عالم را صادر و مخلوق خداوند می‌بیند؛ مخلوقاتی که از اویند و به سوی او بازمی‌گردند. در این نگاه، آنچنان که روشن است ما با وحدت و یگانگی و انسجام و پیوستگی در حیات و عالم وجود مواجه هستیم که این وحدت و یگانگی ناشی و جلوه‌ای از توحید و یگانگی خالق و خداوند متعال است (مطهری،

۱۳۸۵، ج ۲، ص ۸۳). در این نگاه، برای انسان چه در حیثیت فردی و چه در حیثیت اجتماعی‌اش، معنا، جهت و هدف موج می‌زند و جامعه و حیات اجتماعی در افق چنین نگاهی، معنادار، جهت‌دار و هدف‌دار می‌شود. انسان و جامعه انسانی نسبت به هدف‌های حکیمانه الهی که ناظر به تکامل و تعالی تدریجی روحانی و عقلانی انسان و جامعه است، بی‌تفاوت نیست بلکه هدف اعمال، حرکات، افعال و افکار و اندیشه‌ها و ارزش‌ها و آرمان‌های انسان و جامعه متوجه و در جهت تحقق این هدف‌های الهی است. در واقع، جهان‌بینی اسلامی، واجد همه عناصر و مؤلفه‌هایی است که یک تفکر الهی برای معنابخشی و هویت دهی و هدایت یک واحد عظیم انسانی یعنی تمدن به سمت سعادت همه‌جانبه انسانی نیازمند آن‌ها است و به تعبیر آیت‌الله خامنه‌ای «حداصل» میان جامعه مؤمنان و ادیان الهی با دیگر جوامع و تمدن‌های غیر الهی و مادی است.

۵ - ۴. استقامت بخشی معنویت به تمدن

مطابق بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، شاید بتوان وجه دیگری از هدایت‌گری معنویت برای تمدن نوین اسلامی را با نگاهی عملی‌تر، تأمین استقامت درونی انسان و معارضة با عوامل درونی ناتوان‌کننده این استقامت در درون و بیرون انسان در جهت تحقق بخشیدن به تمدن نوین اسلامی و نیز بقا و تداوم مؤثر آن، دانست.

از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، تحول درونی انسان، مبدأ تحولات بزرگ اجتماعی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۸، ص ۱۳۷) و انسان در صورتی می‌تواند در حیات فردی و جمعی خود تحولی کمال‌گرا و فضیلت طلب ایجاد کند که ابتدا صورت حیات درونی و نفسانی خود را با تهذیب و تزکیه و عبودت خداوند متعال تغییر داده باشد و به تعبیر آیت‌الله خامنه‌ای از انسانی مادی به انسانی معنوی مبدل شده باشد.

درواقع این از آثار معنویت است که با طرد دنیاپرستی و هواپرستی در مؤمنین و جایگزین کردن آن با ایمان به غیب و خداپرستی و عبودیت الهی، زمینه را برای حرکت در مسیر مستقیم تحقق جامعه و تمدن اسلامی و استقامت و بصیرت برای پایداری و صبر در برابر دشواری‌ها، دشمنی‌ها و شدائد و گرفتاری‌های کمرشکن این راه فراهم می‌سازد.

آیت‌الله خامنه‌ای نیز استقامت را به معنای «پای فشردن بر طریق مستقیم» و «منحرف نشدن» و

«گم نکردن مسیر و جهت گیری» مستقیم معنا می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص ۴۷۵) و از نظر ایشان، این ایستادگی و پایداری در طریق مستقیم، مهم‌ترین نیرو و ابزاری است که ما می‌توانیم آن را برای رسیدن به هدف نهایی‌مان یعنی تمدن سازی اسلامی وسیله قرار دهیم

بنابراین، این معنویت است که با قدرت بخشی به نفس معنوی و پاکیزه از دنیاطلبی و مظاهر فریبنده آن، موجب هدایت و استقامت آن بر مسیر تمدن نوین اسلامی و اصول و ارزش‌ها و اهداف غایی آن که سعادت دنیوی و اخروی انسان یا همان حیات طیبه اسلامی است، می‌گردد.

۵ - ۵. مصونیت بخشی معنویت به تمدن

از جنبه‌ای دیگر، اثر یا نقش دیگر معنویت اسلامی در تمدن نوین اسلامی، این است که مانع اثرپذیری مؤمنین از وسواس دشمنان و تبعیت از شهوات نفسانی به‌عنوان علل تضعیف استقامت در صراط مستقیم تمدن سازی اسلامی و انحراف از آن می‌گردد. به عبارتی دیگر، معنویت، با موانع استقامت در مردم و توقف و انحراف آن‌ها از مسیر تمدن سازی اسلامی، مقابله می‌کند و نوعی مصونیت به مردم می‌دهد تا در دام اتباع شهوات و هواهای نفسانی و دنیاطلبی گرفتار نشوند که موجب توقف آن‌ها یا انحراف و خروج آن‌ها در مسیر تمدن سازی اسلامی می‌گردد (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۰۳/۱۴).

به بیان آیت‌الله خامنه‌ای آنچه می‌تواند استقامت مؤمنین در پیمودن مسیر دشوار انقلاب تا تمدن اسلامی را به نحو زیان‌بار و معکوسی متأثر نماید و حرکت آن‌ها را کند، متوقف و مرتجع یا منحرف سازد، مانند اتباع شهوات و هوای نفس همگی به‌صورت مستقیم ناشی از عدم معنویت و خودسازی معنوی نفوس است و راه علاج همه این عوامل تباه‌ساز، تمسک به معنویت و آثار و برکات ناشی از آن است.

درواقع، وجه هدایت گرانه معنویت از این لحاظ، ناظر به پایداری و مبارزه با عوامل انحراف از خط مستقیم تمدن سازی نوین اسلامی و نیز استمرار و تداوم تمدن نوین بعد از استقرار و بسط آن است چراکه سبب مصونیت بخشی برای عدم سقوط در ورطه‌ی انحراف و ضلالت و بیراهه‌هایی است که ما را از دنیا و عالم تمدن اسلامی خارج می‌سازد.

۵-۶. سرعت بخشی معنویت به حرکت تمدن

یکی از وجوه مؤثر هدایت گرانه معنویت اسلامی برای تمدن نوین این است که موجب هماهنگی تمدن نوین با حرکت آفرینش و پیشرفت و حرکت سریع تر و آسان تر تمدن به سمت اهداف عالی‌اش می‌گردد.

به عبارت دیگر، سرشار بودن تمدن از معنویت اسلامی و اضلاع عقلی، اخلاقی و عملی آن در سراسر تمدن نوین اسلامی، موجب می‌شود که تمدن نوین به‌قرار عالم وجود که به آن «حق» گفته می‌شود (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۴/۷) هماهنگ تر و منطبق تر باشد و هرچه که این هماهنگی و انطباق بر حق که حرکت عالم بر مبنای اوست، فزون تر شود، انطباق حرکت تمدن نوین بر مدار حق و حرکت عالم به سوی کمال نیز هر چه بیشتر می‌شود و چون حرکت تمدن نوین بر حرکت حق مدارانه عالم منطبق می‌گردد (خامنه‌ای، ۱۳۹۸، ص ۲۴) بر اساس سنت‌های الهی، حرکت تمدن نوین دیگر با موانعی که ناشی از حرکت برخلاف حق و عالم وجود است، مواجه نیست و با سهولت و سرعت بسیار بیشتری به سوی صورت تکاملی خویش و اهداف و کمالات عالی‌اش حرکت می‌کند. «انسان اگر بر طبق قوانین و وظایف شرعی و دینی که دین به او آموخته است عمل کند، هماهنگ با این حرکت آفرینش حرکت کرده؛ لذا پیشرفتش آسان تر است؛ تعارض و تصادم و اصطکاکش با عالم کمتر است؛ به سعادت و صلاح و فلاح خودش و دنیا هم نزدیک تر است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۰۹/۱۲).

نتیجه گیری

به‌طور خلاصه، نتایج این تحقیق حاکی از موارد ذیل است:

از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، معنویت اسلامی دارای سه رکن اساسی ایمان، فضیلت و شریعت اسلامی است و معنویت به معنای ایمان به غیب، طهارت باطن انسان در پرتو غیب و تسلیم و عبودیت نسبت به غیب است و انسان و جامعه و تمدن معنوی، انسان و جامعه و تمدنی است که واجد این ایمان، طهارت و عبودیت باشد.

مفهوم سرشار بودن تمدن نوین اسلامی از معنویت نیز ناظر به وجود ایمان آگاهانه، متعهدانه و زاینده و نیز غلبه و حاکمیت فضایل و نیکی‌های نفوس معنوی و محوریت عبودیت الهی به همراه

محبت شدید به خداوند در سراسر تمدن نوین اسلامی است.

وجوه نقش مؤثر و هدایت‌گر معنویت اسلامی برای تمدن نوین اسلامی، وجوهی زمینه‌ساز، هویت‌ساز، معرفت‌بخش، استحکام و استقامت‌بخش، مصونیت‌ساز و سرعت‌دهنده‌ی تمدن نوین اسلامی است و در حقیقت، معنویت اسلامی، از آغاز تا غایات، در ابعاد و وجوه مختلف، هم زمینه‌ی شکل‌گیری تمدن نوین را فراهم می‌کند و هم به آن هویت و تشخیص می‌بخشد و هم معرفت‌زیربنایی آن را تأمین می‌نماید و هم پایه‌ها و موجودیت آن را مستحکم می‌کند و هم آن را در مقابل انحطاط و ارتجاع و توقف و رکود مصون می‌سازد و هم به حرکت تمدن نوین اسلامی برای رسیدن به غایاتش با انطباق آن با عالم و سنت‌های آفرینش، سرعت و سهولت می‌دهد.

سیاسگزاری

مقاله حاضر، مقاله منتخب کمیسیون تمدن نوین اسلامی هفتمین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی می‌باشد. کمیسیون تمدن نوین اسلامی به میزبانی دانشگاه شاهد در آذرماه ۱۴۰۲ برگزار شد. مراتب تشکر خود را از مجموعه عوامل برگزاری کنگره مذکور اعلام می‌نمایم.

منابع

- قرآن کریم
- احمدی، حسین و محیطی، حسن (۱۳۹۸)، ظرفیت‌سنجی اندیشه‌های اخلاقی در ایجاد نظام ارزشی تمدن نوین اسلامی، *مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، دوره ۲، شماره ۱، صص ۱۲۱-۱۴۶.
- ارسطو (۱۳۸۵)، *اخلاق نیکوماخوس*، ترجمه محمدحسن لطفی، تهران، انتشارات طرح نو.
- ایزدپناه، عباس و شاکر نژاد، احمد (۱۳۹۳)، ضرورت نگاه تمدنی به مفهوم معنویت، *نقد و نظر*، دوره ۱۹، شماره ۳، صص ۱۴۹-۱۲۳.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۱)، *تفسیر سوره بقره*، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی.
- ----- (۱۳۹۵)، *طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن*، تهران، مؤسسه فرهنگی ایمان جهادی.
- ----- (۱۳۹۲)، *آفتاب در مضاف: علل و ابعاد حادثه عاشورا*، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی.
- ----- (۱۳۹۸)، *دوران جدید عالم*، به کوشش سعید اشیری، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی.

- (۱۳۹۸)، شرح هفت خطبه نهج‌البلاغه، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی.
- (۱۳۶۹)، بیانات در دیدار با مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی، ۱۳۶۹/۰۲/۰۷.
- (۱۳۷۰)، بیانات در پایان چهارمین مجمع بزرگ فرماندهان و مسئولان دفاتر نمایندگی ولی فقیه در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۷۰/۰۶/۲۷.
- (۱۳۷۰)، بیانات در جلسه چهاردهم تفسیر سوره بقره، ۱۳۷۰/۰۹/۰۶.
- (۱۳۷۱)، بیانات در اجتماع مردم مشهد مقدس و زائران علی بن موسی الرضا (ع)، ۱۳۷۱/۰۱/۱۵.
- (۱۳۷۱)، بیانات در دیدار فرماندهان گردانها، گروهانها و دسته‌های عاشورای نیروهای مقاومت بسیج، ۱۳۷۱/۰۴/۲۲.
- (۱۳۷۲)، بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام به مناسبت عید مبعث، ۱۳۷۲/۱۰/۲۰.
- (۱۳۷۴)، بیانات در مراسم سالگرد ارتحال حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۷۴/۰۳/۱۴.
- (۱۳۷۴)، بیانات در دیدار مسئولان قوه قضائیه، ۱۳۷۴/۰۴/۰۷.
- (۱۳۷۷)، بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۷۷/۰۷/۲۹.
- (۱۳۷۷)، بیانات در دیدار عمومی به مناسبت عید سعید فطر، ۱۳۷۷/۱۰/۲۸.
- (۱۳۷۹)، بیانات در دیدار گروه کثیری از جوانان استان اردبیل، ۱۳۷۹/۰۵/۰۵.
- (۱۳۷۹)، بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹/۰۹/۱۲.
- (۱۳۸۱)، بیانات در دیدار گروه کثیری از پاسداران به مناسبت سالروز میلاد امام حسین (ع) و روز پاسدار، ۱۳۸۱/۰۷/۱۷.
- (۱۳۸۳)، بیانات در دیدار اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۳/۰۸/۲۰.
- (۱۳۸۵)، بیانات در دیدار عمومی بسیجیان، ۱۳۸۵/۰۱/۰۶.
- (۱۳۸۵)، بیانات در دیدار دانشجویان نمونه و نمایندگان تشکل‌های مختلف دانشجویی، ۱۳۸۵/۰۷/۲۵.
- (۱۳۸۵)، بیانات در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه‌های استان سمنان، ۱۳۸۵/۰۸/۱۸.
- (۱۳۸۸)، بیانات در سالروز عید سعید مبعث، ۱۳۸۸/۰۴/۲۹.

- (۱۳۸۹)، خطبه‌های نماز جمعه تهران در حرم امام در بیست و یکمین سالگرد ارتحال حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۸۹/۰۳/۱۴.
- (۱۳۹۰)، بیانات در دیدار هزاران نفر از معلمان سراسر کشور، ۱۳۹۰/۰۲/۱۴.
- (۱۳۹۲)، بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۲/۰۶/۱۴.
- (۱۳۹۲)، بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲/۰۹/۱۹.
- سبحانی نیا، محمدتقی و نورمحمدیان، علی (۱۴۰۱)، عناصر بنیادین اخلاق فردی و روانشناسی در ساخت انسان تمدن ساز، *مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، دوره ۵، شماره ۲، صص ۱۹۵-۲۲۰.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین.
- (۱۳۸۷)، *رسالت تشیع در دنیای امروز*، به کوشش سید هادی خسروشاهی، قم، بوستان کتاب.
- کرمانی، علیرضا (۱۴۰۱)، واکاوی مفهوم عرفان و معنویت و نسبت سنجی آن دو، *اسلام و مطالعات معنویت*، دوره ۱، شماره ۱، صص ۱۰۰-۷۵.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳)، *بحار الأنوار*، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- مرزبند، رحمت‌الله و زکوی، علی اصغر (۱۳۹۱)، شاخص‌های سلامت معنوی از منظر آموزه‌های وحیانی، *اخلاق پزشکی*، دوره ۶، شماره ۲۰، صص ۶۹-۹۹.
- مصباح، علی (۱۳۸۹)، واکاوی مفهومی معنویت و مسئله معنا، *اخلاق پزشکی*، دوره ۴، شماره ۱۴، صص ۴۰-۲۳.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۵)، *مجموعه آثار (ج ۲)*، تهران، انتشارات صدرا.
- مظاهری سیف، حمیدرضا (۱۳۹۹)، رویکرد معنوی به انتظار در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای و معنویت‌های نوظهور، *جامعه مهدوی*، دوره ۱، شماره ۱، صص ۱۸۶-۱۶۱.
- ملاشاهی، مریم (۱۳۹۴)، اقتضانات تحقق تمدن نوین، *مجموعه مقالات همایش ملی تمدن نوین اسلامی*، دانشگاه شاهد، ۱۶ مهر ۱۳۹۴.
- موسوی، سید صمد و طاهری، سید مهدی (۱۳۹۷)، نقش معنویت در ایجاد تمدن نوین اسلامی و زمینه‌سازی ظهور، *همایش بازرخوانی آثار علمی و فرهنگی انقلاب اسلامی ایران*، دوره ۱، ۱۳۹۷/۱۲/۲۳، صص ۱۹۵۹-۱۹۴۵.
- نعمه، أنطوان و دیگران (بی‌تا)، *المنجد*، بیروت، دارالمشرق.

References

- The Holy Quran. [In Persian]
- Ahmadi, Hossein and Mohiti, Hassan (2018), measuring the capacity of moral thoughts in creating the value system of modern Islamic civilization, *Basic Studies of Modern Islamic Civilization*, Volume 2, Number 1, pp. 121-146. [In Persian]
- Aristotle (2006), *Ethics of Nicomachus*, translated by Mohammad Hasan Lotfi, Tehran, New Plan Publishing. [In Persian]
- Izadpanah, Abbas and Shakranjad, Ahmad (2014), the necessity of a civilizational approach to the concept of spirituality, *review*, volume 19, number 3, pp. 123-149. [In Persian]
- Khamenei, Seyyed Ali (2022), *Commentary on Surah Baqarah*, Tehran, Islamic Revolution Publishing House. [In Persian]
- ----- (2016), *Outline of Islamic Thought in Quran*, Tehran, Iman Jihadi Cultural Institute. [In Persian]
- ----- (2012), *Aftab Dar Masaf: Causes and dimensions of the Ashura incident*, Tehran, Islamic Revolution Publishing House. [In Persian]
- ----- (2018), *The New Era of the World*, by Saeed Ashiri, Tehran, Islamic Revolution Publications. [In Persian]
- ----- (2018), *Description of the Seven Sermons of Nahj al-Balaghe*, Tehran, Islamic Revolution Publications. [In Persian]
- ----- (1990), statements in a meeting with officials and agents of the Islamic Republic of Iran, 24/09/1990. [In Persian]
- ----- (1991), statements at the end of the fourth great assembly of the commanders and officials of the legal representative offices in the Islamic Revolutionary Guard Corps, 18/09/1991. [In Persian]
- ----- (1991), statements in the fourteenth session of interpretation of Surah Baqarah, 31/08/1991. [In Persian]
- ----- (1992), statements in the gathering of the holy people of Mashhad and pilgrims of Ali bin Musa al-Reza (AS), 04/04/1992. [In Persian]
- ----- (1992), statements in the meeting of the commanders of the battalions, companies and Ashura divisions of the Basij resistance forces, 13/07/1992. [In Persian]
- ----- (1994), statements in the meeting of officials and agents of the system on the occasion of Eid Mubaat, 10/01/1994. [In Persian]

- ----- (1995), statements in the ceremony of the anniversary of Imam Khomeini's death, 04/06/1995. [In Persian]
- ----- (1995), statements in the meeting of officials of the judiciary, 26/09/1995. [In Persian]
- ----- (1998), statements in the meeting of different strata of people, 21/10/1998. [In Persian]
- ----- (1999), statements in a public meeting on the occasion of Eid al-Fitr, 18/01/1999. [In Persian]
- ----- (2000), statements in the meeting of a large group of young people of Ardabil province, 26/07/2000. [In Persian]
- ----- (2000), statements in the meeting of officials and agents of the Islamic Republic of Iran, 02/12/2000. [In Persian]
- ----- (2002), statements in the meeting of a large group of Guardsmen on the occasion of the birthday of Imam Hussein (AS) and Guards Day, 09/10/2002. [In Persian]
- ----- (2004), statements in the meeting of members of the government delegation, 10/11/2004. [In Persian]
- ----- (2006), statements in the public meeting of the Basij, 09/11/2006. [In Persian]
- ----- (2006), statements in the meeting of exemplary students and representatives of different student organizations, 17/10/2006. [In Persian]
- ----- (2006), statements in the meeting of professors and students of universities in Semnan province, 09/11/2006. [In Persian]
- ----- (2009), statements on the anniversary of Eid al-Fitr, 20/07/2009. [In Persian]
- ----- (2010), Friday prayer sermons in Tehran in Imam's shrine on the 21st anniversary of Imam Khomeini's death, 04/06/2010. [In Persian]
- ----- (2011), statements in the meeting of thousands of teachers across the country, 04/05/2011. [In Persian]
- ----- (2013), statements in the meeting of the chairman and members of the Assembly of Leadership Experts, 05/09/2013. [In Persian]
- ----- (2013), statements in the meeting of the members of the Supreme Council of Cultural Revolution, 30/11/2013. [In Persian]

- Sobhaninia, Mohammad Taqi and Noor Mohammadian, Ali (2022), the fundamental elements of individual ethics and psychology in the construction of civilization-building human beings, *Fundamental Studies of Modern Islamic Civilization*, Volume 5, Number 2, pp. 195-220. [In Persian]
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein (1417 AH), *Al-Mizan fi Tafsi al-Qur'an*, Qom, Islamic Publishing House of the Madrasin Community. [In Persian]
- ----- (2008), *Shi'ism mission in today's world*, by Sayyed Hadi Khosrowshahi, Qom, Bostan Kitab. [In Persian]
- Kermani, Alireza (2022), analysis of the concept of mysticism and spirituality and their comparison, *Islam and Spiritual Studies*, Volume 1, Number 1, pp. 75-100. [In Persian]
- Majlesi, Muhammad Baqir (1403 AH), *Bihar al-Anwar*, Beirut, Dar Ihya al-Trath al-Arabi. [In Persian]
- Marzband, Rahmatullah and Zakui, Ali Asghar (2012), indicators of spiritual health from the perspective of revelation teachings, *medical ethics*, volume 6, number 20, pp. 69-99. [In Persian]
- Misbah, Ali (2010), conceptual analysis of spirituality and the problem of meaning, *Medical Ethics*, Volume 4, Number 14, pp. 23-40. [In Persian]
- Motahari, Morteza (2006), *collection of works* (Vol. 2), Tehran, Sadra Publishing House. [In Persian]
- Mazaheri Seif, Hamidreza (2019), spiritual approach to waiting in the thought of Ayatollah Khamenei and emerging spiritualities, *Mahdavi Society*, Volume 1, Number 1, pp. 161-186. [In Persian]
- Molashahi, Maryam (2014), requirements for the realization of modern civilization, Proceedings of the National Conference on Modern Islamic Civilization, Shahid University, October 16, 2014. [In Persian]
- Mousavi, Seyed Samad and Taheri, Seyed Mahdi (2017), The role of spirituality in the creation of a new Islamic civilization and the foundation of its emergence, *conference on re-reading the scientific and cultural works of the Islamic Revolution of Iran*, Volume 1, 23/12/2017, pp. 1959-1945. [In Persian]
- Nameh, Antwan and others (Bita), *Al-Manjad*, Beirut, Dar al-Mashrekh. [In Persian]